

ПРАВознавство

Крижанівська Валерія, Яременко Олександр

ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ТА СУДОВОЇ СИТЕМ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА

У статті визначено історичні фактори, що справили вплив на формування правової системи Галицько-Волинського князівства, описано джерела права, у рамках системи права Галицько-Волинського князівства, виявлена роль магдебурзького права у формуванні правової системи князівства, окреслено існуючі види судових органів та особливості реалізації їх функцій у Галицько-Волинському князівстві.

Ключові слова: правова система, джерела права, звичай, традиції, суд, судочинство, судові функції, судовий процес.

Слід вказати на той факт, що прикордонне положення Галицько-Волинського князівства наклали яскравий відбиток на різні аспекти державного розвитку, що безсумнівно відбилося в правовій системі князівства.

По-перше, це активна зовнішня торгівля, яка мала наслідком активний розвиток внутрішньої торгівлі, активно займалися організацією якої навіть бояри.

По-друге, фактично постійна боротьба за державний суверенітет із зовнішнім агресором: Угорщина, Польща, Литва, половці.

По-третє, неминуха активна рецепція іноземного права в давньоруське. Зокрема, Данило Романович Галицький виховувався при дворі угорського короля – Андрія II. Обмеженість земельного фонду (гори), невисока родючість земель визначили специфіку феодального землеволодіння (рання поява умовного землеволодіння, поява індивідуального землеволодіння селян), еволюцію форм експлуатації залежного населення (в X-XI ст. – відробіткова рента- панщина, замінюється продуктовою – оброк). Розвиток торгівлі, багатство корисних копалин зумовило в свою чергу активний розвиток ремесел. У свою чергу прикордонне положення і розвиток ремесел сприяли розвитку міст, яких в князівстві налічувалося понад 80 – перше місце серед усіх князівств і республік.

Описане створювало нові види суспільних відносин, значення і рівень розвитку частини з яких безсумнівно вимагали правового регулювання, чим і була обумовлена специфіка правової системи Галицько-Волинського князівства.

За своєю соціальною сутністю система права Галицько-Волинського князівства була аналогічною іншим, сучасним їй, тобто була феодальною.

Однак, система джерел права, склад інститутів і зміст деяких і з них мали певну відмінність.

Система форм джерел права за складом була аналогічною тій, яка існувала в давньоруському праві. Основною формою джерела права, як і повсюдно залишався правовий звичай [1, с. 57].

Отримало розвиток законодавство Галицько-Волинських князів. Зокрема, цінним джерелом виступає грамота князя Івана Ростиславовича Берладника (1134 р.), що розвиває норми міжнародних договорів. Дана грамота містить положення, які регламентують відносини в зовнішньоекономічній сфері (торгівля). Наприклад, вона встановлювала правовий статус іноземних купців, в тому числі пільги даровані їм князем [2, с. 7].

Навіть таке джерело, як «Руська правда», що поширювала своєї дію і на Галицько-Волинські землі, вже включала в себе дещо видозмінені казуси.

Новою формою джерел права був заповіт (рукописання) князів. Близько 1287 року було запроваджено рукописання князя Володимира Васильчикова, яке містить казуси, що регламентують суспільні відносини в цивільно-правовій сфері – успадкування. У ньому закріплюється передача у спадщину прав на експлуатацію феодально-залежного населення, встановлюються її форми і механізм реалізації. Крім того дане джерело містило казуси, що належали до сфери державно адміністративного права – систему органів і посадових осіб, що здійснюють управління містами і механізм її функціонування.

Новою формою джерел права виступає і Статутна грамота. Зокрема, зберіглася видана близько 1289 р. Статутна грамота волинського князя Мстислава Даниловича, яка визначає форму і розмір повинностей феодально-залежного населення Південно-Західної Русі. Поява зазначеної форми джерел права свідчить вже про перехід на більш високий рівень розвитку феодальних відносин на території князівства, який вимагав вже правового письмового оформлення відносин у зазначеній сфері, які традиційно регулювалися нормами звичаєвого права.

Відомо також те, що існували правові документи, які служили благоустрою окремих інститутів права власності і зобов'язального права (договорів, угод, довіреностей тощо). Зокрема, широко застосовувалися договори купівлі-продажу рухомого майна, міни, дарування, заповіту нерухомої власності. Містяться деякі відомості і з кримінального права. Так, серед видів покарань називаються смертна кара, конфіскація майна, штрафи [3, с.107].

Примітною рисою була та, що правова система Галицько-Волинського князівства розвивалася під впливом західноєвропейського феодального права, а саме – магдебурзького права, на основі якого здійснювалося самоврядування в містах [4, с.59].

Отже, магдебурзьке право, зокрема, і на Галицько-Волинських землях, надавало містам самоврядування, судовий імунітет, податкові пільги, право власності на землю, пільги в ремісничій і торговельній діяльності населення, звільнення від військової повинності (за винятком обозної). У містах з магдебурзьким правом створювалися виборні органи самоврядування і суду, встановлювався порядок вибору влади і їх функції, основні норми цивільного і кримінального права, правила судочинства і оподаткування, порядок торгівлі, діяльність ремісничих цехів і купецьких об'єднань.

Слід виділити наступні види судових установ: суд князя, суд віча, вотчинний суд і церковний суд.

У Галицько-Волинському князівстві князь володів вищою адміністративною та судовою владою.

Княжий суд спочатку функціонував тільки у великих містах, а потім поступово став поширюватися і на інші населені пункти. Правосуддя здійснював сам князь або за його дорученням відповідна посадова особа. Його судові функції поширювалися на всю державу. Місцем розгляду судових справ вважався «княж двір», до якого належала не тільки власна резиденція князя, а й ті двори, де в містах і повітах відправляли від імені князя правосуддя намісники, волостелі і їх помічники – тіуни. Намісникам були підсудні всі цивільні і кримінальні справи в межах міста і прилеглих до нього волостей. У виняткових випадках деяким з намісників надавалося право «боярського суду», відповідно до якого вони могли розглядати справи і виносити рішення відносно них без узгодження з князем. До таких справ зазвичай відносилися найбільш тяжкі злочини (вбивство, конокрадство, підпал тощо) [5, с. 140].

Юрисдикція волостителів поширювалася на декілька сіл, куди зазвичай не включався повітовий центр.

Про суд віча є досить мізерні відомості. Очевидно, ще на етапі існування племінних об'єднань адміністративна і судова роль віча була досить високою. Однак після утворення держави роль князя значно зростає. Хоча своє значення віче ще не втрачає. Вічу були підсудні справи особливої державної важливості (про порушення прав окремих територій, злочини проти держави та ін.).

Вотчинний суд був судом землевласників-бояр, які отримували все більшу незалежність від князя і привласнювали в своїх вотчинах функції управління і суду. Можливо припустити, що бояри відправляли правосуддя в вотчинах через своїх тіунів і отроків таким же чином, як це здійснювалося в княжому суді [5, с. 141].

Церковний суд розглядав не тільки справи, пов'язані з порушенням церковних норм, а й деякі цивільні справи.

Судовий процес мав змагальний характер і такі ж елементи, як і в Київській Русі. У давньоруському праві ще не було розмежування між кримінальним і цивільним процесом. Проте такі процесуальні дії, як «гоніння сліду» і «звід», могли застосовуватися тільки в рамках розгляду кримінальних справ.

В процесі судового розгляду важливе значення приділялося випробуванню вогнем, залізом і водою. Ці випробування зазвичай застосовувалися тоді, коли відчувався брак інших доказів [5, с. 142].

Таким чином, правова система Галицько-Волинського князівства відповідала типовим для феодальної держави правовим канонам, включаючи в себе характерні джерела права та правові особливості. Судові функції в Галицько-Волинській землі не були відокремлені від адміністративних. Вищими судовими інстанціями були князь і боярська рада. На місцях судові функції виконували воєводи, волостелі, намісники. Право суду мали також чини центрального та місцевого управління. Поступово право суду над залежними селянами отримують великі землевласники. Існував і церковний суд. Сфера юрисдикції цього суду визначалася церковними статутами Ярослава та Володимира Мономаха. Церковному суду були підсудні шлюбно-сімейні та деякі майнові справи. Судові органи Галицько-Волинської держави, успадкувавши пережитки родоплемінної юстиції, входили в єдину систему адміністративних установ, а судовий процес мав змагальний характер.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Толкачова Н. Є. Звичаєве право України: особливості розвитку //Часопис «Українське право» 1(17), 2004. С. 56 – 69.
2. Войтович Л. Князь Іван Берладник: загадка походження // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. Вип.5. Львів, 2006. С. 7-15.
3. Коцур А. Українська державність: історія та сучасність. Чернівці, 1995. 350с.
4. Гамоля Н. Всякому городу нрав і права //Галицькі контракти. 2005. №35. С. 58–61.

5. Кобилецький М. Суд і судочинство в містах середньовічної України //Право України. 2008. № 12. С. 139–145.

Крижанівська Валерія, Кононенко Валерій
СУСПІЛЬНИЙ ЛАД ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У статті визначено поняття «суспільний лад», окреслено особливості суспільного ладу Галицько-Волинської держави, зокрема, окреслено поділ суспільства на стани та охарактеризовано особливості кожного зі станів: виявлено специфіку поділу боярства на окремі класи; досліджено особливості структурування духовенства; виявлено форми залежності стану селян у державі; окреслено особливості поділу жителів міст на окремі категорії мешканців міст.

Ключові слова: суспільний лад, Галицько-Волинська держава, стани суспільства, князь, бояри, духовенство, селяни, міщани, невільники.

Суспільний лад являє собою історично складену конкретну систему суспільних відносин та організації суспільства, що обумовлена рівнем виробництва, розподілу і обміну, особливостями суспільної свідомості і традиціями взаємодії людей в різних сферах життя. Суспільний лад охороняється державою та охоплює всі соціальні відносини і взаємозв'язки.

Слід зазначити, що, як і в Київській Русі, у Галицько-Волинській державі існувала чітка структура суспільства, де кожній групі належало певне і чітке місце.

Нам відомо поняття «великий князь», яке літописці застосовують до Мстислава Мстиславича Удалого, до Данила й Василька Романовичів і сина Василька Володимира. Вочевидь, таке визначення позначає володаря великої волості, під керівництвом якого, як правило, перебували правителі більш дрібних князівств у складі його земель. Князь мав повне право розпоряджатися землею і містами [1, с.12].

Населення Галицько-Волинської держави поділялося на вільних, напіввільних та невільних людей. В Галицько-Волинському соціумі виділяються боярський, церковний, селянський і міщанський (міський) стани.

До категорії вільних належали бояри, духовенство, частина сільського та міського населення. Провідну роль в державному житті князівства відігравала аристократія та знать – боярство, яке поділялося на велике, середнє та дрібне [2, с.136].

Суспільне значення стану бояр визначалося різним урядовим, юридичним значенням. Великі (знатні) бояри були крупними землевласниками, володіли спадковими маєтностями – вотчинами, займали